

Роман Тимченко
кандидат історичних наук,
науковий співробітник
Інститут історії України НАН України
Тymchenko Roman,
Candidate of Historical Sciences,
researcher, Institute of History of Ukraine,
roma_timchenko@ukr.net

Прихід гетьмана П. Скоропадського до влади в українській історіографії

The arrival of the hetman P. Skoropadsky to the power in the Ukrainian historiography

У статті аналізується стан наукової розробки проблеми зміни форми правління на Україні наприкінці квітня 1918 р. Особлива увага приділяється впливу діаспорних істориків на позиції сучасних авторів, визначаються основні течії наукових шкіл у вивченні питання причини приходу до влади П. Скоропадського, місці і ролі Німеччини в цьому процесі.

Ключові слова: гетьман, П. Скоропадський, Українська держава, історіографія, Центральна Рада.

The state of scientific research problems changing the form of government in Ukraine in late April 1918 have been analyzed in the article. The influence of diaspora historians on the position contemporary authors, identifies the main trends of scientific schools in examining the reasons for coming to power of Skoropadsky, the place and role of Germany in this process have been paid special attention.

Keywords: hetman, Skoropadsky, Ukrainian state, historiography, the Centralna Rada.

Українська революція 1917–1921 рр. стала періодом нетривалого існування різних українських національних проектів. Серед основних державних утворень цього часу був гетьманат Павла Скоропадського. Поява та розвиток Української Держави 1918 р. ознаменувала перехід до нового етапу революції. Деякі дослідники розглядають події квітня–грудня 1918 р. як консервативну революцію, що посилив ідеологічну складову державницького напрямку історіографії.

Особливо актуальним вивчення даного етапу революції, репрезентованого гетьманською державою П. Скоропадського, стало з набуттям Україною незалежності. За цей час у дослідницький обіг введено великий комплекс невідомих раніше історичних джерел, опубліковано десятки монографій та сотні наукових статей, захищено чимало дисертаційних робіт.

Проблема глибшого дослідження гетьманату стає актуальною в умовах впливу політики та особистих переконань історика на його тексти. Тому чимало питань спонукають до історіографічних дискусій. Серед них і проблема приходу П. Скоропадського до влади. Її вивчення розпочалося одразу після завершення Української революції 1917–1921 рр. безпосередніми діячами та сучасниками.

У 20-х роках ХХ ст. сформувалося три течії дослідження гетьманату П. Скоропадського. Перша — прихильники національних і соціалістичних орієнтацій періоду Центральної Ради і Української Народної Республіки, які вважали гетьманський переворот початком реставрації старих порядків. Друга — безпосередні діячі Української Держави, представники державницького історіографічного напрямку, що вважають прихід П. Скоропадського до влади у квітні 1918 р. єдиним можливим варіантом подальшого розвитку революції, оскільки вузько орієнтована політика Центральної Ради вже повністю себе вичерпала.

Третя — радянська історіографія кваліфікувала гетьманську державу як контрреволюційну буржуазно-поміщицьку диктатуру, що трималася завдяки німецько-австрійській окупації. Така оцінка відповідала тодішній ідеології правлячої партії, яка

прищеплювала радянським науковцям принципи партійно-класового підходу до вивчення історичного минулого. Таким чином, кожному з цих напрямів притаманна власна методологія та аргументація щодо обставин приходу П. Скоропадського до влади.

Однак варто зауважити, що всі діячі та сучасники тих подій, праці яких можна зарахувати до історіографічних джерел, конструювали відповідну мову опису історії, тобто виправдовували свою поразку, свої невдачі, перекладали відповідальність на зовнішні сили. Тому їх праці радше представляють собою цікавий пласт історіографічних джерел, котрі однак, не містили адекватного аналізу подій. Тим самим, перші історики конструювали міфи про революцію та про свою діяльність, які не завжди адекватно співпадали з інтерпретаціями інших дослідників (наприклад, застаріла уенерівська — гетьманська)¹.

Так, для М. Грушевського і уенерівського табору (І. Мазепа, П. Христюк, П. Феденко, В. Винниченко) проголошення гетьманату П. Скоропадського — це державний переворот, в результаті якого вони втратили владу, і не могли змиритися з утвердженням класово чужої їм державно — політичної моделі. «Українська Народня Республіка касувалась, — визначав П. Христюк, — а натомісьць встановлялась «Українська Держава» — цілком монархичний лад, на полі в новопостриженим і помазаним гетьманом². А за словами П. Феденка, назва «Українська держава» тільки прикривала національне поневолення та суспільну реакцію українського народу³.

¹ *Королёв Г.* Украинская революция 1917–1921 гг.: мифы современников, образы и представления историографии // *AbImperio*. — 2011. — № 4. — С. 357–372.

² *Христюк П.* Замітки та матеріали Української революції. — Відень, 1921. — Т. 3. — С. 7.

³ *Феденко П.* Влада Павла Скоропадського (у п'ятдесяти роковини перевороту в Україні). — Лондон, 1968. — С. 24.

Для гетьманців (Д. Дорошенко, В. Липинський, О. Скоропис-Йолтуховський) — закономірний етап національної (для деяких консервативної) революції, який продовжив і зберіг надбання першого етапу.

Прибічники радянської течії (М. Яворський, А. Лихолат, Р. Симоненко) керувалися постулатом із сталінського Короткого курсу історії ВКП(б): контрреволюційний переворот П. Скоропадського, його маріонетковий, буржуазно-поміщицький уряд, утримуваний на німецьких багнетах. Такі ідеологічні переконання, що впродовж десятиліть панували в радянській історичній науці і суспільній свідомості, виявилися досить живучими і, на думку Я. Калакури, і в наш час знаходять своїх прихильників⁴.

Варто відзначити, що й сучасним дослідникам не вдалося уникнути традиційних підходів у трактуванні місця і ролі гетьманату в перебігу Української революції. Як результат — гетьманат постає в позитивному або негативному ракурсі і, незважаючи на нововиявлені документи, частина науковців ці джерела адаптують до власних переконань. Серед них можна виділити В. Солдатенка, І. Гошуляка, Г. Папакіна.

Одним із головних дискусійних питань української історіографії є визначення причин поразки Центральної Ради та передумов гетьманського перевороту. Перші праці провідних діячів революції М. Грушевського, В. Винниченка, М. Шаповала, П. Христюка, І. Мазепи критично оцінюють квітневий переворот, виходячи з власного неприйняття гетьманського режиму. Аналізуючи дані роботи, В. Солдатенко відзначає відсутність

⁴ *Калакура Я.* Три образи Гетьманату П. Скоропадського в українській історіографії // Національна та історична пам'ять. — 2013. — Вип. 7. — С. 58.

чіткого зв'язку між причинами усунення УЦР і остаточною поразкою революції⁵.

Мемуаристи різних політичних напрямків зводили причини занепаду УЦР до двох основних чинників. З одного боку, розгортання українсько-більшовицької війни послабило українську владу й сприяло проявам анархії. З іншого, німецьке командування втратило віру в спроможність УЦР виконувати економічні зобов'язання перед Четверним союзом відповідно до положень Брестського мирного договору. Зокрема, голова УЦР М. Грушевський відзначав, що «німецька військова сила стала рішучим фактором в Україні»⁶. Вона в порозумінні з окремими політичними кругами України вирішила провести переворот, щоб усунути соціалістичний уряд від влади⁷. Земельний закон «озлобив буржуазію проти Ц. [ентральної] Ради. [...] Вона ставилась ворожо й до національно політичних українських постулятів, а тепер ще і в соціальних своїх інтересах побачила себе zagrożеною і старалася з свого боку попхнути німецьке командування до перевороту». В. Винниченко прямо вказував, що державний переворот був вчинений німецькими генералами⁸. Схожі позиції відстоює й П. Христюк: «Вона (німецьке військова сила — *P.T.*) фактично і перевела переворот в порозумінню з другою силою — поміщиками та капіталістами, використавши в декоративних цілях третю силу — дрібну українську буржуазію»⁹. Таким чином, основною рушійною силою, на його думку, виступали іноземці — німці й росіяни.

⁵ Солдатенко В. Українська революція: причини поразки, уроки та історичне значення — Україна вчора, сьогодні, завтра. Збірник наукових праць. — К., 1999. — С. 122.

⁶ Грушевський М. По шкоді // Літературно-науковий вістник. — Т. 172. — 1918. — С. 33–34.

⁷ Грушевський М. Світова війна і революція // Свобода. — 1919. — Ч. 113. — 23 вересня. — С. 3.

⁸ Винниченко В. Відродження нації. — Ч. 3. — С. 15–16.

⁹ Христюк П. Замітки та матеріяли Української революції. — Т. 3. — С. 3.

І. Мазепа виправдовується, що непопулярну «соціалізацію» землі Центральна Рада розпочала під тиском обставин, аби подолати більшовицьку пропаганду. Водночас, він підкреслює, що регіони не отримували жодних директив з Києва, а це не подобалося німецькій окупаційній владі. «Можна собі уявити, яке вражіння справляло на німців це фактичне безвластя на Україні, — писав І. Мазепа, — точніше непідготованість українців організувати державні апарати влади власними силами. Наслідком цього легко було зробити гетьманський переворот», який мав всі ознаки «кволості» тодішнього українського суспільства¹⁰.

Представники державницького напрямку, насамперед, Д. Дорошенко не відкидав впливу німців на прихід гетьмана до влади, але наголошував, що праве крило себе зарекомендувало й отримало довіру від союзників¹¹. Н. Полонська-Василенко вважала, що головною причиною перевороту була недовіра німців до політики Центральної Ради¹².

Звісно, не можна зводити причини гетьманського перевороту тільки до зовнішніх факторів, на яких наголошують мемуаристи. Зокрема, діаспорний історик П. Мірчук наголошує на неспроможності «українських соціалістів організувати державне життя й успішно керувати ним»¹³. Виходячи з його суджень саме політика УЦР стала визначальним чинником того важкого становища в країні навесні 1918 року. Публіцист, військовий діяч армії УНР Б. Гомзин у статті «Двадцять роковини відновлення гетьманства в Україні» констатує: «Гетьман П. Скоропадський врятував молоду Українську Державу від повернення в

¹⁰ Мазепа І. Україна в огні і бурі революцій 1917–1921. — К., 2003. — С. 60.

¹¹ Дорошенко Д. Історія України. — Т. 2. — К., 2002. — С. 31.

¹² Полонська-Василенко Н. Історія України. — Т. II. — К., 1992. — С. 489.

¹³ Мірчук П. Українська державність 1917–1920. — Філадельфія, 1956. — С. 226.

стан небуття. Хоч цей порятунок був хвилиевий, і хоч український хаос усе ж підточив, залив і знищив відновлене Гетьманство, проте ця подія, цей проблиск світла в хуртовині безцільного революційного борсання, стала в історії України отим каменем, «єго же»¹⁴.

Оцінки сучасних українських істориків стосовно гетьманського перевороту суттєво не змінилися. Як влучно відзначив В. Верстюк: «Українські історики позбуваючись радянських парадигм історіописання міняли їх на еміграційні та діаспорні, вільно чи невольно творили в своєму середовищі неоуенерівців та неогетьманців»¹⁵. Частина дослідників (В. Солдатенко, І. Гошуляк) критикують гетьманат П. Скоропадського в контексті загальної концепції Української революції 1917–1921 рр¹⁶. Для них прихід гетьмана до влади розглядається як «історична катастрофа», «контрреволюція». Інша (Г. Папакін, П. Гай-Нижник, Ю. Терещенко), навпаки, ідеалізують, а то й глорифікують роль П. Скоропадського в державотворчому процесі доби Української революції¹⁷. Частина сучасних науковців (Р. Пиріг), нама-

¹⁴ Гомзин Б. У двадцяті роковини відновлення гетьманства в Україні // За велич нації. У двадцяті роковини відновлення української гетьманської держави. — Нью-Йорк, 1955. — С. 17.

¹⁵ Верстюк В. Українська революція в рефлексії міжвоєнної еміграційної історіографії // Україна на історіографічній мапі міжвоєнної Європи / Ukraine on the Historiographic Map of Interwar Europe: Матеріали міжнародної наукової конференції (Мюнхен, Німеччина, 1–3 липня 2012 р.). — С. 57.

¹⁶ Солдатенко В. Прихід П. Скоропадського до влади: механізм державного перевороту та визначальні чинники закріплення режиму // УІЖ. — 2008. — № 4. — С. 5–19; Гошуляк І. Про причини поразки Центральної Ради. — УІЖ. — 1994. — № 1. — С. 31–45.

¹⁷ Гай-Нижник П. Державний переворот 29 квітня 1918 р.: причини та перебіг захоплення влади П. Скоропадським // Український історичний журнал. — 2011. — № 4. — С. 132–164; Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико-архівні нариси. — К., 2003. — 282 с.; Терещенко Ю.І. Гетьманат П. Скоропадського як консервативна

гається глибше дослідити історичні передумови і фактичні обставини постанови цього державного утворення і його місце в перебігу революційних процесів на українських землях¹⁸.

Дослідник В. Клименко-Мудрий проаналізував політику УЦР в контексті зовнішньополітичних впливів, що, з одного боку, виходили з радянської Росії, а з іншого — від німецьких та австрійських військ, що звільнили українські землі від більшовиків. Недостатнє врахування українськими лідерами цих сил дало підстави автору стверджувати, що Центральна Рада проводила політику, відірвану від реального життя¹⁹. Хоча В. Клименко-Мудрий дещо перебільшує у своїх твердженнях, особливо це стосується питання ігнорування позицій Німеччини. Адже Центральна Рада не мала реальних важелів впливу на політику окупаційних властей, для яких головним завданням була поставка продуктів харчування та сировини до Центральних держав.

В. Савченко у монографії «Павло Скоропадський» вважає, що головною причиною краху УЦР був її конфлікт з німецьким командуванням, коли українські керівники «не мали бажання перетворюватися в повних маріонеток іноземних генералів»²⁰. На нашу думку, цілком вірогідно, що українці просто не хотіли цих перетворень, а займалися тільки балачками і розкрадали німецькі кошти, які останні виділяли для допомоги. Про це свідчить хоча б відомий випадок з міністром сільського господарства М. Ковалевським, коли він отримав валізу з грошима і сховав, як згодом стане відомо, для «антигетьманського пов-

революція // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контроверсії. — К., 2008. — С. 13–41.

¹⁸ *Пиріг Р.* Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. — К., 2011. — С. 47–86.

¹⁹ *Клименко-Мудрий В.* Чому була усунута від влади Українська Центральна Рада // Третя академія пам'яті професора Володимира Антоновича: доповіді та матеріали.

²⁰ *Савченко Г.* Павло Скоропадський. — К., 2008. — С. 115.

стання». Абсурд цього виправдання полягає в тому, що ця крадіжка була здійснена ще за два тижні до ліквідації Центральної Ради.

Німецьке військове командування, на думку В. Савченка, було незадоволене аграрними перетвореннями в УНР, спробами приєднати Крим та відкритою агітацією з трибуни Центральної Ради проти союзників-окупантів. Тому німецькі військові і дипломати шукали альтернативу УЦР: новий, більш дієздатний уряд або навіть створення генерал-губернаторства²¹.

О. Реснт розкриває проблему зриву сільгосппоставок, які викликали у фактичних господарів України (німців) невдоволення Центральною Радою. Глибинні причини слід шукати в органічному несприйнятті імперсько-монархічним Берліном та Віднем республікансько-демократичної моделі розвитку, яку обрала Україна, не кажучи вже про повагу до суверенних прав²². Хоча імперії ніколи не розглядали суверенні права підконтрольних народів, бо головне суверенне право — це право монарха.

Усе це наклало відбиток на дослідження окремих істориків. В. Солдатенко не вважає гетьманат «закономірним» етапом Української революції, хоча при цьому він критикує політику гетьманського режиму, а падіння УЦР визначає неминучим. Головним фактором у цьому, на його думку, є зовнішній: «Це насправді настільки очевидно, що зайве на цьому аспекті зупинятися»²³. Тому детально аналізує внутрішні чинники: весною 1918 р. побільшало суспільних суперечностей, а жодної перспективи швидкої і обнадійливої нормалізації життя правлячі кола не пропонували. До того ж йшла боротьба усередині фракцій та партій, що перебували при владі. Населення не підтримувало УЦР, а заможні верстви взагалі піддали критиці її

²¹ Там само. — С. 116–118.

²² Реснт О. Павло Скоропадський. — К., 2003. — С. 53.

²³ Солдатенко В. Прихід П. Скоропадського до влади: механізм державного перевороту та визначальні чинники закріплення режиму // УІЖ. — 2008. — № 4. — С. 6.

аграрну реформу, соціалізацію землі, яка їм не імпонувала. Окрім того, УЦР не мала достатніх збройних сил. Їх кількість не перевищувала 15 тис., до цього слід додати, що за наказом військового міністра О. Жуковського від 15 квітня про передислокацію, більшість стрільців на момент повстання перебували в дорозі²⁴. З В. Солдатенком погоджується інший дослідник гетьманату Г. Папакін. Він наголошує, що П. Скоропадський зустрічався з самостійниками (Д. Донцовим) та хліборобами-демократами (В. Липинським, М. Міхновським). Також були контакти із Союзом землевласників (В. Кочубеєм, О. Вишневським) та іншими. Але, як відзначає дослідник, жоден із рухів не виправдав сподівань, тому в П. Скоропадського визріла ідея створення власної політичної партії²⁵. Адже громадські сили, розчаровані політикою УЦР, почали пошуки політичної альтернативи. Національно-соціальний вектор зійшовся на «Українській народній громаді», яка об'єднувала державно-консервативні сили українців та росіян, офіцерів першого Українського корпусу, на чолі яких стояв П. Скоропадський.

Бентежило суспільство, особливо селян та колишніх поміщиків, політика соціалізації землі, що проводила УЦР. Хлібороби буквально обсідали М. Грушевського та міністерство землеробства, оскільки в більшості з них землі підлягали поділу і вони не хотіли їх засівати, не знаючи, кому дістанеться врожай²⁶. Зовнішній фактор у ліквідації УЦР вважає пріоритетним й І. Гошуляк. Він аргументовано доводить, що причини краху УЦР лише зовнішньополітичні, підтверджуючи словами В. Липинського: «Побили себе ми самі. Ідеї, легенди про одну єдину, всіх українців об'єднуючу, вільну і незалежну Україну провідники нації не сотворили, за таку ідею не боролись, і тому, розуміється, така Україна здійснитись, придати реальні живі

²⁴ Там само. — С. 5–7.

²⁵ Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико-архівні нариси. — К., 2003. — С. 45.

²⁶ Там само. — С. 62.

форми не могла»²⁷. Хоча не заперечує й внутрішню кризу, у яку потрапила Центральна Рада, непідготовленість її лідерів до державного життя й проведення важливих реформ у складний революційний час. Як відзначає історик: «Всього кілька тисяч національно свідомих українців, що були не підготовлені до державного життя, активно взялися за справу національного пробудження багатомільйонних мас, які, не маючи достатньої національної свідомості, дуже часто не розуміли необхідності своєї державності і не виявляли належного бажання боротися за неї»²⁸. Тут виникає питання, чому зовнішній чинник був пріоритетним, адже у його словах уже криється відповідь на питання. Керівництво Центральної Ради, яке не мало досвіду державного будівництва, не хотіло вчитися й не враховувало інтереси різношерстого українського населення в умовах загроз з боку сусідніх держав. Тому керманичам УНР не вдалося поєднати національні й соціальні проблеми, а також вирішити земельне питання: навіть бідні селяни втратили довіру до влади. А покликання німців ще більше відвернуло від неї населення, яке й так уже не підтримувало її політики²⁹. Поряд із цим І. Гошуляк намагається виправдати діяльність УЦР: «Суспільно-політичне, військове і економічне становище на Україні було тоді таке складне, умови державного будівництва настільки важкі, що невдачі того періоду навряд чи можна пояснити здебільшого неправильною політикою і помилками Центральної Ради та її урядів»³⁰. На нашу думку, це пов'язано з особистим ставленням науковця до Центральної ради, адже він прийняв аргументацію уенерівського табору та інструменталізацію фактів, що характерні для радянських істориків.

²⁷ Там само. — С. 39–40.

²⁸ *Гошуляк І.* Про причини поразки Центральної Ради — УІЖ. — 1994. — № 1. — С. 33.

²⁹ Там само. — С. 42

³⁰ Там само. — С. 39.

Таким чином, навіть палкі прихильники УНР та М. Грушевського наголошують на значних прорахунках політики Центральної Ради, внутрішніх чварах і недостатній підтримці населення. Тому й не дивно, що врешті «союзники» німці, а також певна частина українського політикуму вирішила змінити форму правління.

Схожі думки, але з ще більшою критикою УЦР висловлюють дослідники гетьманської держави, для яких характерне її абсолютно позитивне сприйняття. Зокрема, П. Гай-Нижник відзначає, що в органах виконавчої влади УНР не було досвідчених, професійно підготовлених державних службовців. Таким чином, він повторює і видозмінює позитивістську аргументацію. Останньою крапкою, на його думку, було проголошення закону «Про утворення українського народного війська», адже від армії були усунуті всі «соціалістично несвідомі елементи». Історик констатує: «Центральна Рада так і не стала «уособленням національно-демократичного фронту», позаяк саме її лідери розкололи спочатку український національний рух [...], згодом було нівельовано й поняття демократичного фронту»³¹. П. Гай-Нижник на основі австрійських документів доводить, що вже в середині березня 1918 р. граф О. Чернін повідомляв про господарський хаос та фінансову кризу краю. Він припускав можливість зміни влади в Україні, однак про кандидатуру нового очільника держави не йшлося³².

Р. Пиріг доводить, що німецькі офіційні кола сприяли відновленню УНР, але не розглядали її як рівноправного партнера. Прихід німецьких військ до України не змінив соціальної політики Центральної Ради, особливо в галузі земельних відносин, а приватновласницька ідеологія поміщиків була ближчою до німецького офіцерства. На думку історика, безплідність спроб

³¹ Гай-Нижник П. Державний переворот 29 квітня 1918 р.: причини та перебіг захоплення влади П. Скоропадським // Український історичний журнал. — 2011. — № 4. — С. 134–135.

³² Там само. — С. 137.

німецьких військових повернути кермо соціального курсу УНР вправо, скептицизм щодо здатності українського центрального уряду оволодіти ситуацією на місцях і загроза зриву експортних поставок продовольства з України підштовхнули військове командування до зміни влади в Україні³³. Л. Осауленко та В. Засекін наголошують: «Всі закони, постанови і рішення зависали в повітрі, часто не виходячи з кабінетів і залів засідань. Простого обивателя, який натерпівся від більшовицької окупації, просто, дратували і лютували всілякі закони і нововведення Центральної Ради, яка допустила в країну окупантів, призвела до голоду, грабежів, безробіття»³⁴. Український уряд сформований з випадкових людей швидше нагадував «галасливий дискусійний клуб»³⁵. Центральна Рада нічого не робила: тисячі безробітних тільки в Києві, не відкрита жодна українська школа, не було довіри до уряду. Ю. Терещенко взагалі піддав гострій критиці діячів Центральної Ради, які, на його думку, провадили «розпалювання міжкласової ворожнечі і протиборства», тому проголошення гетьманату було закономірною реакцією українського суспільства³⁶. Звісно, що позиції останніх істориків очевидні через їхні наукові погляди, адже вони вважають гетьманат — етапом найвищого розвитку державності в період Української революції. Завдяки гетьману П. Скоропадському частково вдалося подолати господарський хаос, розвивати культурні надбаня України, будувати українську державність, щоправда через зовнішні фактори та короткоплинність цього періоду не все заплановане вдалося реалізувати.

³³ *Пиріг Р.* Українська гетьманська держава 1918 року. — С. 83–84.

³⁴ *Осауленко Л., Засекін В.* Гетьман Павло Скоропадський. — Кн. 1. — С. 72.

³⁵ Там само. — С. 74.

³⁶ *Терещенко Ю.* До 85-річчя Української держави — гетьманату Павла Скоропадського // Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика. — 2003. — № 2. — С. 12.

Внутрішній чинник занепаду УЦР переважає й у інших сучасних істориків — В. Верстюка, О. Гавриленка та І. Логвиненка. В. Верстюк закидає діячам Української революції невміння організувати та розбурхати приспану століттями національну й політичну свідомість народних мас³⁷. О. Гавриленко та І. Логвиненко наголошують на внутрішніх причинах — протиріччях усередині правлячої еліти Центральної Ради, дефіцитом людей державного рівня, недостатності збройних сил УНР тощо³⁸. Дійсно, ці докази мають реальне підґрунтя, адже боротьба усередині Центральної Ради була досить гострою, що заважало проводити чітку й скоординовану політику. Дослідники дійшли висновку про згубність впровадження демократичних засад в управлінні державою, натомість зріють ідеї відновлення сильної авторитарної влади.

Але існують і дещо відмінні точки зору. Зокрема, львівський історик Я. Грицак, навпаки, наголошує на досягненнях Центральної Ради: «ЦР таки вдалося добитися чималих успіхів. В першу чергу це стосується національної мобілізації українських мас та проголошення Української Народної Республіки. Вона досягала цих результатів, поєднуючи національні мотиви з соціальними, укладаючи численні союзи та компроміси», але саме «політика компромісів погано надається для часів, які зветься революцією». Щоправда, представники Центральної Ради тоді недооцінювали динаміки революційного процесу, і це призвело до важких наслідків і перевороту. Дійсно, частково з ним можна погодитися, адже Центральна Рада намагалася в такий складний час вести УНР до незалежності, а відсутність практичних навичок державного керівництва завадила це зробити.

³⁷ *Верстюк В.* Українська революція // *Історія України*. — К., 1997. — С. 208.

³⁸ *Гавриленко О.А., Логвиненко І.А.* Гетьманський переворот 1918 р.: причини та наслідки // *Актуальні проблеми юридичної науки у дослідженнях вчених: науково-практичний збірник*. — К., 2000. — № 3. — С. 2–3.

При розгляді питання про зміну влади у квітні 1918 р. треба звернути увагу й на витоки та передумови перевороту. Звісно, у діаспорній історіографії чіткої лінії з даного питання також не було. Думки розділилися. Національно-демократичні представники поширювали тезу про організацію підготовки і здійснення перевороту німецьким військовим командуванням, яке використало особу гетьмана П. Скоропадського суто в декоративних цілях. Зокрема, В. Винниченко не скупився на тиради проти свого політичного опонента: «Захляле поміщицтво, пощипане фабриканство, зажурена за хабарами бюрократія і нахабно-лакейське офіцерство в присутності німецького генерала складають план державного перевороту. Тут же сидить немічений кандидат на гетьманський трон: руський генерал малоросійського походження, фігура сентиментального дегенерата, безвольного, але з романтичними мріями й величезними маєтками по всій Україні... Кумпанія охоче киває головами, а кандидат на гетьманський трон широко розтягає посмішкою слинявого рота»³⁹.

Схожі висловлювання спостерігаємо й у працях інших авторів цього крила: М. Грушевського, П. Христюка, Л. Шанковського, В. Іваниса. Усі вони відзначають, що П. Скоропадський прийшов до влади за підтримки великих та деяких середніх землевласників, колишньої царської адміністрації, російських офіцерів, а також дрібної української буржуазії. Особливий акцент робився на визначній ролі німецьких збройних сил. Голова Центральної Ради стверджує, що «ніхто з поважних українських діячів не згоджувався прийняти з німецьких рук владу, прийшлося висунути як кандидата на гетьманство швагра німецького головного команданта генерала Скоропадського, крім далекого посвоячення з колишнім гетьманом нічим не зв'язаного з українством»⁴⁰. Представники уенерівського табору

³⁹ Винниченко В. Відродження нації. — Ч. III. — К., Відень, 1920. — С. 16.

⁴⁰ Грушевський М. Ілюстрована історія України. — К., 1992. — С. 528.

В. Винниченко, М. Шаповал, П. Христюк відзначають, що з приходом П. Скоропадського до влади в країні запанував реакційний, монархічний, буржуазно-поміщицький режим. Такої ж думки дотримуються радянські історики.

Дані оцінки поступово перекочували до праць діаспорних істориків. Т. Гунчак вказує, що «німецькі генерали за допомогою жменьки невдоволених українців скинули народоправну владу УНР і на її місце поставили таку, що краще відповідала їхнім інтересам»⁴¹. І. Нагаєвський наголошував, що в генерала Г. Ейнгорна увірвався терпець, і німці вирішили усунути недієздатний соціалістичний уряд⁴². І. Крип'якевич характеризує події 28–29 квітня, як звичайний путч, що не мав характеру «стихійного прориву»⁴³. Діаспорний історик О. Брик вважає гетьманський переворот бунтом «проти уряду держави, проти волі величезної більшості народу», бо гетьманці «прийшли на все готове (готова держава з армією і зі всім іншим державним апаратом)». На його думку, гетьманський переворот — це «ніж у плечі української державності»⁴⁴.

Д. Дорошенко, Н. Полонська-Василенко, Д. Гирський вважали перемогу консервативних ідей і встановлення гетьманської влади на тлі політичної кризи УЦР закономірною. Вони вказують на ґрунтовну підготовку П. Скоропадського до перевороту. Зокрема, Д. Дорошенко стверджує, що розпочався «період найбільшого виявлення української творчості у сфері політичного, економічного і культурно-просвітницького будівництва», а стару владу ніхто не хотів захищати, бо вона не мало жодної

⁴¹ Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. — К., 1993. — С. 141.

⁴² Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. — С. 123.

⁴³ Крип'якевич І. Історія України. — С. 596.

⁴⁴ Брик О. Тернистий шлях українського уряду. — С. 121.

підтримки⁴⁵. Н. Полонська-Василенко наголошує на той час на ворожому або байдужому ставленні населення до Центральної Ради: «Велика маса селян і міської людності прагнула встановити новий уряд — несоціалістичний»⁴⁶.

Про підготовку до перевороту свідчить навіть останній міністр військових справ УНР полковник О. Жуковський. Він відзначає, що ще перед приходом у столицю більшовиків П. Скоропадський, І. Полтавець-Остряниця та І. Луценко проводили активну діяльність із залучення до своїх лав прихильників, зокрема з кола військовиків⁴⁷.

У березні 1918 за ініціативи П. Скоропадського була створена Українська народна громада, до якої вступили багато старшин Першого Українського корпусу та козаків із Вільного Козацтва. Вони намагалися залучити до демократичної розбудови суспільства широкі верстви зросійщених українців. Незабаром вона почала тісно співпрацювати з партією українських хліборобів-демократів та Союзом земельних власників.

Д. Дорошенко відзначає, що перед П. Скоропадським німецьке командування взяло зобов'язання не втручатися у хід акцій і обіцяло підтримку тільки після того, як він своїми силами захопить владу в країні⁴⁸.

Сам гетьман у власних спогадах відмічав націленість на переворот в Україні. Адже він вважав, якщо цього не зробить, то «у мене буде відчуття, що я людина, яка заради свого власного спокою втратила можливість врятувати країну, що я боязка і безвольна людина. Я не міг сумніватися у користі перевороту, навіть якщо б новий уряд і не міг би довго утриматися»⁴⁹. Діячі гетьманату П. Скоропадський, Д. Дорошенко, Д. Донцов, вва-

⁴⁵ *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923. — Т. II. — Нью-Йорк, 1954. — С. 4–5.

⁴⁶ *Полонська-Василенко Н.* Вказ. праця. — С. 489.

⁴⁷ ЦДАВО України. — Ф. 3543. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 51 зв.

⁴⁸ *Дорошенко Д.* Вказ. праця. — С. 32.

⁴⁹ *Скоропадський П.* Спогади. — С. 144.

жали переворот 29 квітня початком існування самостійної держави у традиційній для українського народу формі. А В. Липинський її хотів бачити «трудовою монархією».

Д. Гирський, який спирається лише на мемуари самого гетьмана, доводить, що план захоплення влади визрів у П. Скоропадського задовго до запропонованих німцями пропозицій. Він наголошує, що «німці вирішили погодитися з планом Павла Скоропадського про встановлення Гетьманства»⁵⁰. Такі твердження викликають сумніви, адже не підкріплені жодним джерелом, окрім самих «Спогадів», до яких необхідно ставитися критично з огляду на природний авторський суб'єктивізм. Навпаки, Є. Чикаленко відзначає, що ще на початку квітня П. Скоропадському поступила пропозиція обійняти посаду гетьмана, той відмовився. Тоді німці звернулися до лідера Української партії хліборобів-демократів, але й тут чекала негативна відповідь. І після цього розпочалися перемовини з П. Скоропадським.

Зарубіжні українські історики одностайні в думці, що німецьке військове командування відіграло важливу роль у поваленні УЦР. Однак існує й інша точка зору, яку запропонував О. Федішин, дослідивши німецькі документи. Він доводить ідею змови правих сил проти соціалістичного уряду Центральної Ради. А німецьке командування, незалежно від нього, прийшло до рішення щодо ліквідації Центральної Ради. Сторони ж домовилися між собою лише за кілька днів до перевороту. Хоча насправді, історики вже довели, що співпрацювати вони почали раніше.

Таким чином, більшість досліджень діаспорних істориків містять чорно-біле неприйняття/прийняття гетьманського перевороту через ідейну заангажованість і прихильність до певних державних утворень. Очевидно, дався взнаки і брак автентичної джерельної бази.

⁵⁰ Гирський Д. Дивні способи виправдування антидержавної політики. — Торонто, 1973. — С. 95.

Хоча з часом частина українських істориків продовжує називати феномен «Українська держава» як антинародний, антидемократичний режим. Звісно таке тлумачення не відповідає принципам наукового дослідження. Справді, П. Скоропадський 29 квітня у «Грамоті до всього українського народу» проголосив встановлення диктатури. Автори колективної праці «Українська революція і державність» довели безпідставність звинувачень на адресу П. Скоропадського в його схильності до диктатури та авторитаризму. Вони вказують, що поданий на підпис проект «Грамоти» мав проголосити Українську державу спадковою монархією на чолі з королем. Однак П. Скоропадський не погодився і вніс низку істотних змін: по-перше виступив проти проголошення Української Держави неконституційною монархією, адже питання державного устрою повинен був визначати Сейм (парламент) України; по-друге, проголосив себе гетьманом; по-третє, він брав всю повноту влади тимчасово⁵¹. Врешті й сам П. Скоропадський у «Спогадах» відзначає, що не думав про відновлення монархії, а тільки про дуже «коротку диктатуру на час, поки вдасться сформувавши більш помірковану владу»⁵². Тому «претендент на гетьманську булаву не мав наміру тотального впровадження в усі сфери життя і на тривалий час авторитарно-диктаторських методів управління, хоча екстремальні умови тогочасної діяльності вимагали саме цього. Оскільки парламентська республіка в особі Центральної Ради показала свою неспроможність, і тому, цілком природно, що їй на зміну мала прийти «сильна влада», озброєна ідеєю забезпечення порядку в державі»⁵³.

О. та М. Копиленки, які досліджували державу і право України 1917–1921 рр. звертали увагу на тимчасовий характер геть-

⁵¹ Українська революція і державність (1917–1920 рр). — К., 1998. — С. 84.

⁵² *Скоропадський П.* Спогади. — К., 1992. — С. 84.

⁵³ *Грибоедов С.* Українська Держава гетьмана П. Скоропадського: Історіографічне дослідження... дис. канд. наук. — К., 2001. — Арк. 21.

манського режиму і вказували на сумнівну легітимність та тимчасовість УЦР, яка зберігала свої повноваження до скликання Всеукраїнських Установчих Зборів⁵⁴. Адже у складі УЦР не було жодної партії, що мала відмінні від соціалістичних погляди.

Позитивно оцінюють гетьманський переворот Г. Папакін та Ю. Терещенко. Зокрема, перший відзначає, що «Державний переворот 29 квітня 1918 р. та відновлення старовинної форми правління — гетьманату — на чолі з нащадком гетьманського роду Павлом Скоропадським стали єдиним шляхом подолання цієї системної суспільної кризи. Повалення Центральної Ради було визнано закономірним фактично всіма політичними силами країни, крім більшовиків та збанкрутілої партії есерів, що була в Центральній Раді провідною⁵⁵. Навколо нього об'єдналися практично всі партії, він користувався широкою зовнішньою підтримкою, як Центральних держав, так і таємних представників Антанти. Але далі автор зазначає, що всі соціалістичні партії (УСДРП, УПСР, УПСФ), селянські та робітничі організації на своїх зібраннях та з'їздах протестували проти перевороту та проголошення гетьманату.⁵⁶

Сучасні історики не мають одностайної думки. М. Держалюк вбачає в цьому позиції Німеччини⁵⁷. Ф. Проданюк також наголошував, що за лаштунками державного перевороту стояло командування окупаційних військ, але були й об'єктивні причини, що спричинили повалення Центральної Ради⁵⁸. П. Барвінська у своєму дисертаційному дослідженні взагалі поставила П. Ско-

⁵⁴ *Копиленко О., Копиленко М.* Держава і право України 1917–1920. — К., 1997. — С. 90.

⁵⁵ *Папакін Г.* Вказ. праця — С. 46.

⁵⁶ Там само. — С. 65.

⁵⁷ *Держалюк М.* Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917–1922 роках. — К., 1996. — С. 60–61.

⁵⁸ *Проданюк Ф.* Внутрішня політика Української держави (29 квітня — 14 грудня 1918 року): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 — К., 1997. — Арк. 39–40.

ропадського у повну залежність від Німеччини. На її думку він прийшов до влади завдяки окупаційній владі і був готовий вірою і правдою служити Берліну⁵⁹. Схожу позицію займають Н. Барановська та О. Макарчук, які відзначили: «Хоча німецька сторона напередодні перевороту заявляла про свій нейтралітет, проте виступала натхненником, організатором і основною рушійною силою зміни влади в Україні»⁶⁰.

С. Гнатюк, проаналізувавши українську діаспорну і частково сучасну українську, погоджується з авторами видання «Українська революція і державність», де наголошується, що уклавши угоду з міністром військових справ О. Жуковським, німецька оберкоманда завадила Центральній Раді здійснити арешт П. Скоропадського⁶¹. О. Кузьминець та інші покладаються на організаторські здібності гетьмана⁶².

П. Гай-Нижник наголошує, що ідея гетьманського перевороту виникла наприкінці 1917 — на початку 1918 рр.: «Бачачи абсолютну безпорадність уряду УНР та Центральної Ради, а успіхи більшовиків ще більше переконали генерала в його правоті» й саме тоді П. Скоропадський ретельно готувався до повалення Центральної Ради силовим шляхом⁶³. Хоча далі автор дещо заперечує себе: «Спочатку П. Скоропадський планував змусити Центральну Раду самореформуватися та змінити уряд на правий, але незабаром зрозумів, що на це сподіватися марно»

⁵⁹ *Барвінська П.* Українсько-німецькі відносини в 1917–1922 рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. — Одеса, 2011. — Арк. 87.

⁶⁰ *Барановська Н., Макарчук О.* Державний переворот Павла Скоропадського як революційний досвід вирішення аграрного питання // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». — Львів, 2010. — № 670. — С. 175.

⁶¹ *Гнатюк С.* Внутрішня політика Гетьманату П. Скоропадського (1918 р.): українська історіографія проблеми: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. — К., 2002. — Арк. 84.

⁶² *Кузьминець О., Калиновський В., Дігтяр П.* Історія держави і права. — К., 2000. — С. 192.

⁶³ *Гай-Нижник П.* Вказ. праця. — С. 145.

і лише 10 квітня визначився з переворотом і розпуском Центральної Ради⁶⁴.

З ним не погоджується В. Солдатенко, однак сам себе і заперечує: «Ідея встановлення в Україні диктатури з метою протидії «руйнівним силам» виникла в П. Скоропадського ще в першій половині січня 1918 р.»⁶⁵. Загалом, полеміка між В. Солдатенком і П. Гай-Нижником набула особливої гостроти. Науковці відверто звинувачують один одного в неправдивості тверджень і доводять власні думки. Особливо це стосується питання участі німців у гетьманському перевороті. В. Солдатенко заявляє, що сам П. Скоропадський нічим не керував, а на хліборобський з'їзд прийшов лише в останній момент. П. Гай-Нижник відзначає великі організаторські здібності гетьмана, який все прорахував, домовився з німцями і контролював весь процес.

Схожу позицію займають Л. Осауленко та В. Засекін, які зазначають, що «у першій половині березня Павло Скоропадський ще не думав про якусь владу»⁶⁶. І тільки після публікації правника Парчевського у пресі про необхідність встановлення сильної одноосібної влади, П. Скоропадський починає замислюватися над цим⁶⁷. Варто відзначити, що такої позиції дотримується й О. Реєнт. Однак, дивними виглядають судження Л. Осауленка та В. Засекіна, що в останній тиждень до перевороту П. Скоропадський ще замислювався, чи брати йому владу в руки чи ні. У той момент німці вже все вирішили, інакше не могло статися⁶⁸.

Існують і виважені підходи до зазначеної проблеми. Зокрема, відомий політолог І. Лисяк-Рудницький питав, «чому П. Скоро-

⁶⁴ *Гай-Нижник П.* Вказ. праця. — С. 149.

⁶⁵ *Солдатенко В.* До питання про механізм державного перевороту 29 квітня 1918 р. — С. 44.

⁶⁶ *Осауленко Л., Засекін В.* Вказ. праця. — С. 80.

⁶⁷ Там само. — С. 81–82.

⁶⁸ Там само. — С. 88.

падський не зробив свого перевороту ще восени 1917 року при допомозі 1-го Українського корпусу та т.зв. Вільного Козацтва, що він їх очолював, а чекав до тієї хвилини, коли німці окупували Україну й виступили проти Центральної Ради?»). А згодом сам же дає відповідь «доводиться ствердити простий і незаперечний факт, що за гетьманським режимом стояла не власна творча сила українського консерватизму, а випадкова міжнародна кон'юнктура»⁶⁹.

Сучасні українські дослідники також намагаються визначити причини вибору саме особи П. Скоропадського. В. Солдатенко зазначає, що вибором кандидата на переворот займалися різноманітні служби окупаційної, за його словами, влади. Німецька військова контррозвідка розглядала, крім П. Скоропадського, ще І. Луценка та І. Полтавця-Остряницю. П. Гай-Нижник відзначає, що І. Полтавець-Остряниця, який був пов'язаний з козацьким рухом, приваблював німців. Але «на той час Вільне козацтво не становило потужної та сконсолідованої сили, а політичні авантюризм і неусталені переконання І. Полтавця-Остряниці негативно впливали на його репутацію»⁷⁰. І. Луценко був сильною вольовою людиною, що мала чіткі ідейні переконання, твердим поборником української державності і міг виявитися досить незручним. Інші служби висували М. Міхновського й Є. Чикаленка. Останній дуже швидко відпав. В. Солдатенко погоджується з думкою Н. Полонської-Василенко, що головна причина полягала в небажанні німецького командування підтримувати цивільну особу. До того ж П. Скоропадський походив із старовинного роду, сам постраждав від соціалізації землі і «кращого претендента на посаду, — на думку В. Солдатенка, — від якої залежало б не стільки розв'язання національно-українських проблем, скільки реалізація на теренах України інонаціональних

⁶⁹ *Лисяк-Рудницький І.* Між історією й політикою. — Б.м., 1973. — С. 170–171.

⁷⁰ *Гай-Нижник П.* Вказ. праця. — С. 143.

інтересів»⁷¹. Список осіб, з якими консультувалися німці, значно розширює В. Савченко. На його думку, до них слід додати О. Рогозу та О. Сливинського, однак перший був людиною похилого віку, а другий не мав значного авторитету в армії та серед правих партій⁷². На жаль. Автор не дає посилань на джерела. Крім того, В. Савченко наголошує, що частина німецьких кіл пропонувала навіть архікнязя Вільгельма фон Габсбурга. На наш погляд, це досить сумнівне твердження, адже саме Оберкомандо домоглося його видалення з України. Автор цілком погоджується з іншими істориками, що значний вплив на вибір кандидатури справив родовід П. Скоропадського. Німці вважали, що він, як людина військова, буде виконувати будь-які німецькі накази. А от Д. Яневський у своїй праці, посилаючись на В. Солдатенка, згадує про переворот лише фрагментовано, не вдаючись у деталі. Він навіть не до кінця вірить йому і не намагається самостійно проаналізувати. Загалом Д. Яневський, негативно оцінює політику Центральної Ради, особливо у аграрній сфері, тому німці «розуміючи, що мати справу з діячами УНР — справа дурна» вирішили обговорити питання наступника держави⁷³.

У свою чергу, П. Скоропадський намагався й сам прорахувати реакцію окупаційної влади на зміну правління в Україні. Він зустрічався з начальником розвідувального управління майором Г. Гассе, майором В. Ярошем, а згодом і з начальником штабу групи армій «Київ» генерал-лейтенантом В. Гренером. На думку П. Гай-Нижника, зустріч з Г. Гассе відбулася і з І. Луценком про що свідчить показовий факт на з'їзді хліборобів-демократів⁷⁴, а переговори П. Скоропадського з представниками німецького штабу лише підштовхнули майбутнього гетьмана до

⁷¹ Солдатенко В. Вказ. праця. — С. 9.

⁷² Савченко В. Вказ. праця. — С. 118–119.

⁷³ Яневський Д. Проект «Україна» або спроба Павла Скоропадського. — Харків, 2010. — С. 39–40.

⁷⁴ Гай-Нижник П. Вказ. праця. — С. 149.

рішучих дій, однак не були визначальними. Хоча німці ще сподівалися схилити Центральну Раду до реформування та співробітництва.

Постає питання, коли німці вирішили остаточно змінити владу в Україні? Відповідь на нього досить влучно дав П. Гай-Нижник, який вважає, що генерал В. Гренер та посол А. Мумм 18 квітня фактично вирішили долю Центральної Ради і призначили навіть дату — 28 квітня, до цього часу залишалося владнати формальності — укласти торговельний договір з УНР і застосувати «жорсткі заходи»⁷⁵. Р. Пиріг зазначає, що В. Гренер та А. Мумм були сповнені рішучості добиватися зміни влади ще 13 квітня. Цього дня посол повідомляв німецьке МЗС, що в той час не було підходящих кандидатур для заміни уряду. Хоча аналітики штабу вже вивчали можливості політичних сил, а особа П. Скоропадського не могла залишитися поза увагою⁷⁶. Як наголошує історик, посол А. Мумм намагався дещо загальмувати цей процес, оскільки усунення від влади Центральної Ради за німецької ініціативи, при незнанні осіб, які мають стати наступниками, були для нього «стрибком у незвіданість». Якийсь час В. Гренер ще не відкидав і можливість встановлення прямого німецького правління. Г. Пітик у своєму дисертаційному дослідженні вважає, що німці про зміну влади почали думати взагалі наприкінці березня, коли почали втручатися у внутрішні справи УНР, більше того в майбутньому політичному устрої «Центральній Раді не знаходилося місця»⁷⁷.

Остаточна доля УЦР була вирішена 23 квітня, коли був підписаний новий економічний договір, вигідний Німеччині. За

⁷⁵ Там само. — С. 151.

⁷⁶ *Пиріг Р.* Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеччиною і Росією. — К., 2008. — С. 60–61.

⁷⁷ *Пітик Г.* Селянське питання в політиці Української держави, Директорії УНР, Раднаркому УСРР (квітень 1918 — серпень 1919 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. — К., 2008. — Арк. 36.

словами Г. Пітика — це був «смертний вирок»⁷⁸. Цього ж дня начальник штабу німецьких військ В. Гренер зустрівся з П. Скоропадським і запропонував погодити умови, на яких він дістане підтримку німецького командування: визнати договори Центральної Ради з німцями; врегулювати валютні відносини; встановити правильний контроль за вивозом продовольства; гарантувати отримання продуктів німецькими гарнізонами на місцях; скликати сейм лише за умови дозволу німецької влади; впорядкувати судочинство; відновити вільну торгівлю; надати відповідні преференції Німеччині на купівлю хліба та сировини. Тоді німці пообіцяли цілковиту підтримку П. Скоропадському, якщо він здійснить переворот самостійно, але водночас наголосили на недопущенні вуличних боїв. Як відзначає Р. Пиріг, сам В. Гренер почав системно готуватися до державного перевороту на Україні у військово-організаційному та політичному напрямках⁷⁹. Хоча питання нейтралітету було досить умовним, бо вже наступного дня німці ввели в Україні свої військово-польові суди.

Хоча В. Савченко зазначає, що вже в телеграмі від 13 квітня 1918 р. імператора Вільгельма до генерала Ейхгорна йде мова, що він згодний на обрання гетьмана, якщо останній буде виконувати всі його поради⁸⁰. Насправді ж така телеграма кайзера була отримана 26 квітня. Можливо, Г. Савченко не надає великого значення різним стилям календаря.

Фактично перебрання влади П. Скоропадським було безкровним. Єдина згадка про зіткнення між січовими стрільцями, що обороняли будинок засідань Ради, і підрозділами прибічників гетьмана є в Д. Дорошенка. Він повідомив, що в результаті сутичок загинуло три особи з боку гетьманців. А всього в перевороті брало участь лише кілька сотень людей⁸¹. Г. Папакін,

⁷⁸ Там само. — Арк. 37.

⁷⁹ Там само. — С. 62.

⁸⁰ Савченко Г. Вказ. праця. — С. 121.

⁸¹ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. — Т. II. — С. 38.

навпаки, відзначає, що німці дотримувалися «поблажливого нейтралітету, а іноді діяли просто провокативно, як під час вторгнення до приміщення Центральної Ради 28 квітня, напередодні перевороту або бруталного розгону Січових стрільців 30 квітня, вже після нього. Німецькі військовики пам'ятали генерала Скоропадського по фронту і не дуже довіряли йому. У випадку, коли б він не зміг протягом 29 квітня зайняти всі важливі об'єкти Києва або ж зустрів хоч якийсь серйозний опір, німецька адміністрація легко відмовилася б від попередніх домовленостей»⁸². На наш погляд, поява німецького загону у приміщенні Педагогічного музею і арешт кількох урядовців також були демонстрацією німецької сили, психологічним тиском на членів Ради.

Ще однією проблемою є питання поведінки діячів УЦР під час здійснення перевороту та після нього. Чи знали вони про підготовку антидержавних дій й чому не вжили жодних заходів для забезпечення власної безпеки та безпеки своїх родин. Якщо знали, чому не організували опір тим силам, що мали ліквідувати УЦР як політичну силу і не проявили найменшої зацікавленості у збереженні Української Народної Республіки. Навіть П. Скоропадський дивувався: «Який не був анемічний і осоружний уряд Центральної Ради, а все таки трудно якось уявити собі, що ці люди абсолютно-таки не мали охоти за свою владу поборотися. Центральна Рада ще засідала в той час, коли ми служили біля Святої Софії молебень, одначе з наближенням нашого військового відділу члени її розійшлися»⁸³. Дещо інакше про це розповідає командир загону січових стрільців Є. Коновалець: «За два тижні перед гетьманським переворотом ми дізналися про намір німців форсувати Павла Скоропадського на Гетьмана України та розв'язати Центральну Раду. Я поінформував тоді про це негайно членів Центральної Ради Лизанівського, Чечіля й Шрага, соціал-революціонерів, що одні з усіх

⁸² Папакін Г. Вказ. праця. — С. 14.

⁸³ Скоропадський П. Вказ. праця. — С. 109–110.

політичних партій старалися тримати зв'язок з нашою військовою організацією... В кілька днів пізніше, не діждавшись відповіді, я пішов до проф. Грушевського, якому передав ті самі відомості. На це, запевнив мене проф. Грушевський, що нічого лякатися, що він сам навідувався у німецькому командуванні й говорив з представником німецького командування полк. Штольценбергером та що він має певні відомості, що Центральній Раді нічого не грозить»⁸⁴.

Не менш дивно повів себе М. Грушевський з професором С. Веселовським. Він заявив про існуючу загрозу усунення УЦР і для збереження держави запропонував останньому взятися за організацію перевороту⁸⁵. О. Жуковський відзначав: «Стали поговарювати о перевороті. Назначен був вже і день — вівторок, про що мені стало відомим за оскільки день. Треба було негайно приймати рішучі заходи. Сил у мене під рукою не було так багато, щоб можна було покластись на них»⁸⁶.

Мабуть, і В. Винниченко знав про можливий переворот. Про це йому міг повідомити Є. Чикаленко, якому на початку квітня 1918 р. надійшла пропозиція від німецького командування обійняти посаду гетьмана, але він відмовився, оскільки вважав, що є інші достойні люди⁸⁷. Сам же В. Винниченко жодним словом про це не згадує. А події 29 квітня 1918 р. називає «понурою німецько-генеральською опереткою»⁸⁸.

Більш ширші відомості містять спогади міністра землеробства УНР М. Ковалевського. Він наголошує, що відбулася його зустріч разом з прем'єром В. Голубовичем з послом Німеччини

⁸⁴ Коновалець Є. Причинки до історії української революції. — Прага, 1928. — С. 5–6.

⁸⁵ Коваль Б. Державним руслом гетьманщини (Думки про республіку і монархію). — Торонто–Нью-Йорк, 1981. — С. 22.

⁸⁶ ЦДАВО України. — Ф. 3543. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 117 зв.

⁸⁷ Грегोलинський Д. Темні місця в «Відродженні нації» // Діло. — 1931. — 7 січня

⁸⁸ Винниченко В. Відродження нації. — Ч. III. — С. 15–18.

в Україні бароном фон Муммом 27 квітня. На ній обговорювалося питання майбутнього функціонування українського уряду та його голови. Посол заявив: «Німеччина не має наміру співпрацювати з урядом, який віддав землю селянам і внаслідок цього Україна не може виконати своїх економічних зобов'язань»⁸⁹. А прем'єру в знак подяки за Брестський мир обіцяли вільний переїзд на постійне місце проживання до Німеччини. Після зустрічі він передав частину з отриманих на державні потреби грошей (5 млн крб) у розпорядження ліворадикальних українських партій та організацій. А П. Христюк вважає, що вони були використані на підготовку озброєного селянського опору.

Загалом, як відзначає В. Савченко все було сплановане на 29 квітня. П. Скоропадського мали обрати гетьманом на з'їзді хліборобів у Києві, потім, враховуючи реакцію різних владних установ республіки, перейти до військового захоплення влади. Уже в зазначений день, коли відбувався урочистий молебень на Софійській площі в честь дарування влади Скоропадському, поруч проходив сотник січових стрільців із своїм загоном, однак команди про арешт навіть в такий гострий момент не було. Автор відзначає, що на це вплинув «страх прямого втручання німецьких військ. Симпатії до Скоропадського з боку німецького командування паралізували прихильників соціалістичного уряду»⁹⁰. Хоча про можливість перевороту М. Грушевського повідомляв Є. Коновалець. Можливо, на це вплинула позиція німецького командування, яка напередодні перевороту провела арешти серед впливових діячів Центральної Ради та Генерального секретаріату.

В. Савченко відзначає, що стрілянина все ж була, яка мало не зірвала плани гетьманського перевороту. О сьомій ранку гетьманці обстріляли будівлю Центральної Ради, у відповідь січови-

⁸⁹ Ковалевський М. При джерелах боротьби. Спомини, враження, рефлексії. — Інсбрук, 1960. — С. 483.

⁹⁰ Савченко В. Вказ. праця. — С. 138.

ки також відкрили вогонь. Під час цього інциденту постраждали німецький патрульний підрозділ та австрійський автомобіль⁹¹. Як відзначає, Ф. Проданюк «Державний переворот відбувся без крові, бо ЦР не мала підтримки народних мас»⁹².

П. Гай-Нижник зміг детально описати перебіг з'їзду хліборобів-демократів. Головним опонентом П. Скоропадського був І. Луценко, а І. Полтавець-Остриця, на його думку, підходив на роль технічного кандидата. Під час перерви в роботі зібрання, П. Скоропадський дізнався, що все йде по сценарію, і вирішив прибути туди. Група його прибічників почала скандувати «Хай живе гетьман України Скоропадський!». Цей вигук підхопила решта. П. Гай-Нижник на основі архівних джерел наголошує: «Поспіх і небажання прибічників генерала дочекатися оголошення підсумків голосування можна пояснити тим, що (і про це згодом ходили чутки) лікар І. Луценко отримав на 20 голосів більше, ніж П. Скоропадський, а відтак слід було випередити оприлюднення результатів підрахунку»⁹³. На наш погляд, голосування як процедура була просто неможлива з точки зору підрахунку голосів у приміщенні цирку, де перебувало кілька тисяч осіб. Тоді як інші історики (О. Реєнт, Л. Осауленко та В. Засєкін), які також детально намагалися реконструювати перебіг з'їзду 29 квітня, жодним словом не згадують підрахунок голосів. О. Реєнт зазначає, що 29 квітня 1918 р., у день роботи з'їзду хліборобів, П. Скоропадський залишався вдома й дізнався про його перебіг через кур'єра, оскільки планував прибути 30 квітня. Коли критика УЦР дійшла апогею, він наказав усім загонам діяти, а сам приїхав на зібрання. Тільки після однієї з промов, коли прозвучала пропозиція

⁹¹ Там само. — С. 139.

⁹² *Проданюк Ф.* Внутрішня політика Української держави (29 квітня — 14 грудня 1918 року), дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 — К., 1997. — С. 40.

⁹³ *Гай-Нижник П.* Вказ. праця. — С. 158–159.

оголосити гетьманом П. Скоропадського, присутні встали й привітали його⁹⁴.

Таким чином, незважаючи на значні дослідницькі напрацювання останнього часу в історії приходу П. Скоропадського до влади залишається ще чимало міфологізованих сторінок, нез'ясованих обставин, перекручених фактів. Перш за все це пов'язано з принциповим наслідуванням діаспорної історіографії щодо її поділу на народницьку і державницьку, котрий після Української революції 1917–1921 рр. вплинув на формування унерівського та гетьманського таборів, що відобразилася в гострій полеміці між сучасниками тих подій. Власне у підсумку, ця історіографічна дискусія вплинула на подальші дослідження, а її основні міфи, аргументи та уявлення позначилися на наукових працях сучасних істориків.

Адепти гетьманату доводять, що це був єдино вірний вихід з суспільно-політичної кризи, що виникла на початку 1918 р., а сучасники та історики унерівського спрямування критикують його за знищення досягнень першого етапу революції. Слід відзначити, що політична криза в УНР була викликана не лише зовнішніми обставинами, а й внутрішніми чинниками. І все ж визначальною стала роль німецького командування, яке забезпечило безкровну зміну державно-політичного устрою в Україні: замість республіки був проголошений гетьманат.

⁹⁴ *Реснт О.* Вказ. праця. — С. 72.